

ЕДНО ЛИЧНО ОБЯСНЕНИЕ

Приложение към книгата от 1992

То се налага, защото в последните две години и половина (1990-1992) моето име бе обект на заплахи във връзка с „възродителния процес“. Неудобно е, когато става дума за българи, но мнозина, които говорят разпалено за „възродителен процес“, всъщност не знаят какво представлява той. Имах вече поводи да установя масовото непознаване на това понятие. Една журналистка например, злорадо ме интервюира за „възродителния процес“ без самата тя да има представа за неговото съдържание – нейната грамотност още не беше стигнала дотам.

С етническите проблеми на страната се сблъсках доста късно. Причината е разбираема. В родния ми край се срещат само цигани, няма никакви други етнически общности. Имало е един потомък на турцизирани българи – Юнус Мехмедов. Занаятчия, активист на БКП, той бива зверски убит през 1925 г. в Орханийската (Ботевградската) казарма, заедно с още 23 антифашисти.

В Ботевградския край турският аспект на националния въпрос в България понякога беше разискван в неофициални разговори на отделни хора в кръга на общите политически интереси. Но като нещо далечно, главно свързано с робството, а не като всекидневна житейска практика, засягаща текущото битие на местното население.

Нещата се промениха след постъпването ми на работа в ЦК на БКП през 1973 г. В началото като заместник-завеждащ, а по-късно като завеждащ отдел „Пропаганда и агитация“ бях принуден да се заема с подробното изучаване на етническата проблематика в страната. В отдела имаше група, която наред с другото се занимаваше и с етническите въпроси, в това число с въпроса за турцизираните българи.

Към края на 1974 г. Александър Лилев, тогава член на Политбюро и секретар на ЦК на БКП, по указание на Тодор Живков, ми предаде задачата да се подготви срочно програма за работа с „българските турци“. Тя беше изработена от нарочна група под мое ръководство. През май 1975 г. програмата, придружена от докладна записка, беше внесена

на в кабинета на Тодор Живков, за да я пусне за обсъждане в Политбюро. Вече стана дума за съдбата на тази програма, която така и не видя бял свят.

Поради тези обстоятелства аз се заех с подробното проучване на съответната литература и документи проведох много разговори със специалисти. Така си изработих цялостна концепция по етническите проблеми в България. И досега тя в същността си не се е изменила. Разбира се, тя се дообогатяваше, допълваше, доаргументираше заедно със запознаването ми с нови материали и документи и с развитието на съответните социални процеси.

През ноември 1976 г. говорих по етническите въпроси в България пред събрание на партийната организация при Съюза на българските писатели. За щастие, стенограмата на лекцията, на въпросите и отговорите е запазена. Общо 69 машинописни страници. В тази лекция аз излагам възгледите си по етническите проблеми. Най-голямо внимание, естествено, обръщам на техния турски аспект.

Тези възгледи накратко се свеждат до следното:

Етническото самосъзнание, независимо от произхода на съответните граждани, е реален факт с важно социално значение, който не бива да се подценява;

Нужно е да се води борба срещу отъждествяването на мюсюлманството с турската етнонационална принадлежност и на източноправославната религиозност с българското етнонационално съзнание;

Потребно е да се издига културното и битово равнище на потомците на ислямизираните българи и по този път да се преодолява разликата в това отношение между тях и останалото население;

Необходимо е да се усвои българският език от всички потомци на турцизираните българи като предпоставка за успешно развитие и реализация на личността в производствено, културно, политическо и т.н. отношение;

Във всички насоки и нива на обществения живот трябва да се засилва общуването на представителите на различните етнически групи като условие за истинско равноправие и културен напредък, като се премахнат проявите на обособяване, затвореност и противопоставяне;

Нужна е решителна борба срещу социалнопсихичния комплекс към турците изобщо, формиран като последица от ужасите на робството. Даже когато се говори за времето

на робството, е недопустимо да се отъждествяват султанско-феодалната политика и класа и активно поддържащите я, от една страна, с трудещите се мирни турци, от друга. Още по-неисторично и вредно е отрицателното отношение към завоевателите и поробителите, към подтиниците и експлоататорите по време на робството и неприятното чувство от спомена за него да се пренасят сега върху днешните потомци на ислямизираните и турцизирани българи, които самите са един печален и трагичен плод от робството;

Не съществуват намерения за преименуване на потомците на турцизираните българи. Ако някой от тях иска да си смени името, това си е негов личен въпрос и право, както и на всички останали граждани на страната.

От посочените постановки в лекцията искам да подчертая два момента, на които отдавам голямо значение: Първо, така наричаните тогава „български турци“ са всъщност потомци на ислямизираните в миналото българи, загубили повече или по-малко българското си етнонационално съзнание и придобили турско такова. Второ, въпреки тази особеност на произхода им, избистрянето на тяхното етнонационално съзнание не бива да става по пътя на масово преименуване.

Тъй като имаше ръководни дейци, които смятаха, че турцизираните българи трябва да се преименуват, аз и още някои колеги, с които имахме еднакви възгледи по етническите проблеми, решихме да включим специален текст против такъв подход в докладната записка към програмата за работата с „българските турци“. Този текст се появи в третия вариант на програмата и докладната записка през декември 1977 г. Той остана и в четвъртия от 1978 г., и в петия вариант от 1980 г. Привеждам го изцяло:

*„Разбира се, в подхода към работата с българските турци могат да се изберат различни варианти. Като се има предвид, че част от тях нямат турски произход или са от смесен етнически произход, може да се предложи като **главен път на нашата работа с българските турци ускорено да се разколебае тяхното турско самосъзнание и да се формира българско самосъзнание, като им се сменят имената и така да се стигне до тяхното патриотично и класово-партийно възпитание, до преодоляване на тяхната етническа специфика.***

Според нас – такъв подход към турския проблем у нас не е реалистичен. Той не е обоснован теоретически, а в политическо и практическо отношение ще ни изправи пред извънредно сериозни трудности.

Първо. Подход, който пренебрегва социалнопсихологическите реалности, който се абстрахира от вкоренените етнически различия, не може да се определи като марксистко-ленински. Нашата революционна теория изисква изключително внимание и всеотдайно и точно съобразяване с обективния процес на преодоляване на етническите различия, които не са и не могат да бъдат пречка за класово-партийно възпитание.

Второ. Такъв подход ще се схване като опит за асимилация, страхът от който и без това е широко разпространен. Широко разпространение има провокационният слух: „Българите преименуваха потомците на помохамеданчените българи и циганите, сега идва нашият ред”. Резултатът ще бъде не само неимоверно по-голямо отчуждаване на българските турци от българите, от политиката на нашата партия и държава, но и рязко нарастване на влиянието на турския буржоазен национализъм, засилване на националистическите съпротивителни сили у нас, което без съмнение ще доведе до конфликти и стълкновения от най-остър, дори кървав характер.

Трето. Такава политика от наша страна ще послужи като добре дошла за турската националистическа пропаганда, ще ѝ даде отлични доказателства и ще подготви масова почва за възприемане на нейните отровни идеи и внушения.

Четвърто. Такава политика ще се използва най-активно от пропагандата и дипломацията на нашата западна съседка в антибългарски дух. Известно е, че югославската пропаганда вече системно експлоатира проблема за българските турци у нас, като го свързва с така наречения „македонски въпрос”.

Пето. Подобен подход, особено сега, след Хелзинки, ще ни злепостави пред световното обществено мнение, от ко-

ето ще се възползват империалистическите централи, за да дискредитират социализма в България и изобщо реалния социализъм.

Шесто. *Ние няма да бъдем разбрани дори от братските партии в социалистическите страни и преди всичко от КПСС, в които и без това има известни резерви относно правилността на нашия подход към етническите групи. Не може да има съмнение, че това ще бъде възприето като проява на тесногръд национализъм.”*

В програмата също така се осъжда практиката на периодично масово изселване на български турци. Изрично се посочва, че „без премахването на изселническия проблем за българските турци и поставянето на изселването за тях на същите начала, както и за изселването на всички други граждани на страната във всички страни, не е възможна успешна работа сред българските турци”.

Във връзка с това се изтъква, че липсата на ясна, трайна и устойчива линия по изселническия проблем е една от най-големите слабости на БКП.

По-нататък в програмата се подчертава: „Ние изхождаме от предпоставката, че е напълно възможно българските турци да станат предани патриоти на социалистическа България, да си изработят класово-партийно мислене, запазвайки за продължителен период своето небългарско самосъзнание. Този подход ние утвърждаваме като единствено реалистичен”. И още: „При това тук се касае не за конюнктурна и еднократна задача, а за работа, която ще продължи десетилетия и която изисква постоянно внимание, всеостранни усилия, последователно преодоляване на трудностите по този път”.

Докладната записка към програмата завършва с посочването на главните механизми за нейното изпълнение. Тук искам да отбележа още два момента от програмата: Първо, необходимо е „създаване на условия, при които изчезва всякакъв страх от асимилация и се премахва енергично и решително каквато и да е дискриминация към българските турци, създаване обстановка на пълно доверие между българи и български турци”; Второ (с изключителна важност), „Предварително условие за успешно изпълнение на програмата за работа с българските турци е превъзпитанието и правилното възпитание в тази насока на българите, включително на нашия актив”.

Опитът от преименуването от края на 1984 и началото на 1985 г. потвърди опасенията, изложени в докладната записка.

За посочената програма вече бе съобщено в печата. По този повод доц. Стайко Трифонов отбелязва, че „концепцията за преименуването на българските турци е отхвърлена като алтернатива в обстоен доклад на отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК на БКП до Политбюро от февруари 1980 г.” Във връзка с това той прави извода: „очевидно в ръководството на БКП е имало и трезво мислещи политици, които са предвиждали почти изцяло последиците от така наречения възродителен процес” [183].

А ето как стоят нещата с участието ми в самото преименуване от края на 1984 и началото на 1985 г. И досега не разполагам с изчерпателна информация по въпроса, но вероятно в началото то е било свързано с усилията да се довърши смяната на имената на гражданите от смесени бракове и на българите мохамедани. Тъй като в Кърджалийски окръг тези усилия били най-всеобхватни, последователни и напористи, към края на 1984 г. от определен етап процесът рязко се разширил и обхванал всички ислямизирани в окръга, а оттам, както се каза, се пренесъл и в другите райони. При всички варианти обаче, е абсолютно невъзможно такова политическо действие да се предприеме без знанието и благословията на първия партиен и държавен ръководител.

Аз научих за започналото масово преименуване в края на ноември или началото на декември 1984 г. Започналата кампания беше изненада за целия отдел „Пропаганда и агитация”, включително и за специализирания сектор, който се занимаваше с етническите проблеми. Изненадата произтичаше преди всичко от два очевидни факта: Първо, само няколко месеца преди това Политбюро прие специално решение, в което се предвиждаше създаването на условия за цялостно социално издигане на българските турци: мерки за икономическото развитие на съответните райони, за издигането на образователното и културното им равнище, за засилване на общуването им с останалото население и преодоляване проявите на обособяване и чуждеене. Постановка за масово преименуване няма. Второ, отделът, в това число и неговото ръководство, изобщо не бяха питани относно такъв рязък завой в линията. Нещо повече, понеже в отдела се получаваха сведения за страх от преименуване на турцизираните българи, ръководството му организираше мероприятия (разяснения пред работни съвещания, курсове за квалификация, командировки в окръзите и др.), за да убеждава, че в духа на решението на Политбюро преименуване не предстои. В отдела работеше потомъкът на турцизирани българи Салиф Илязов. Година по-рано той настояваше да си смени името. Ръководството на отдела не му позволи, за да не се изтълкува това като намерение на Централния комитет да премине към преименуване на турцизираните българи.

Такива мерки на отдела се провеждаха до края на ноември и даже началото на декември 1984 г.

Самото преименуване протече с невероятна скорост. То завърши, както вече знаем, към края на януари 1985 г., като за около два месеца към 850 хил. души смениха имената си. Както се разбра по-късно, имало е и случаи на насилие при смяната на имената, както и провокации на фанатици с турско етнонационално самосъзнание, предизвикали ответни действия на милицията и армията. Но тук трябва да се каже, че процесът на смяната на имената като цяло протекъл сравнително спокойно. Само в отделни случаи се стигнало до крайни прояви на сблъсък, при които са дадени и човешки жертви – както се каза, общо 7 души. Самият факт на тази масовост и сравнително спокойствие, с което се извършва един толкова драматичен процес, е показател, че в него е имало не само насилие, но и спонтанност, а така също доброволност от страна на много български граждани с арабско-турски имена. Смяната на имената за доста от тях е бил насилствен и нежелан акт, но от редица други тя е приета със субективна готовност и дори с желание.

Тук трябва да се отговори на един въпрос, който естествено възниква: Защо цялото партийно ръководство, включително и аз, прие преименуването без противопоставяне? Само от чувство за дисциплина и страх или има и нещо друго? В случая аз нямам право да говоря от името на другите, ще кажа само за себе си.

Несъмнено чувството за дисциплина си е казало думата, особено в ситуация, когато процесът вече е започнал необратимо, като в най-добрия случай може да се съдейства само за по-безболезненото му и с по-малко крайности протичане.

А дали е имало страх от преследване, ако човек се опълчи срещу дадената линия? Възможно да е имало и такъв неосъзнат момент, но мисля, че за мен не това е било главното. По-късно аз единствен от ръководството, неподкрепен от никого, намерих достатъчно кураж да се разгранича от политиката на живковизма, знаейки, че ме очакват преследвания и поемайки риск.

Тогава аз не се противопоставих по две извънредно важни съображения: Първо, в Секретариата на Централния комитет, в отдела, както и до мен лично, не се получаваше информация за насилие при преименуването. Фактите за насилие, доколкото ги е имало, са били държани в тайна както от МВР, така и от съответните окръжни партийни комитети. Вероятно Тодор Живков е получавал информация за тях без да я прави достояние на по-ниските нива. Що се отнася до международния отзвук, винаги ми правеше неприятно впечатление фактът, че западните страни прекалено толерантно си затваряха очите пред реп-

ресиите и свирепите действия на турската власт срещу кюрдите и другите етнически общности в Турция, пред абсолютната недемократичност на нейната конституция и закони в етническо отношение, срещу нейната осъдена от цялата световна общественост груба агресия в Кипър, както и пред нейната диверсионна дейност в самата България.

Второ, масовото преименуване е несполучлива и осъдителна форма и подход, но така или иначе започнало, то напомняше за трагичната историческа съдба на много стотици хиляди наши съотечественици. Става дума за една нещастна част от народа, станала жертва на насилнически асимилационен няколковекоевен натиск на турския поробител и поради това отчуждила се от корена си. Придобила впоследствие редица социалнопсихични особености, които дават възможност да бъде манипулирана от враждебни на българския народ сили и изоставаща в цялостното си културно и общо социално развитие. Хора от тези среди периодично се вълчиха в акции с антибългарски характер. Системно се подхранваха изселнически психози, особено през 70-те години, придружени от напускане на работа от десетки хиляди души и дезорганизиране работата на много предприятия. Чести, в това число и драстични прояви на турски национализъм на територията на България, и най-сетне – създаване и поддържане на нелегални организации, терористични заплахи и действия.

Тъкмо тази сложност и нееднозначност на събитието, пред което бях изправен като пред свършен факт, както и убедеността, че става дума за българско население, доведе до непротивопоставянето. Това важи поне за моето поведение тогава.